

3.5. ЗИДДИЯТЛИ ВАЗИЯТЛАР ВА ТЕРРОРЧИЛИК ХАРАКАТЛАРИНИ ЁРИТИШДА КАСБИЙ АХЛОҚИЙ ФАОЛИЯТ

Режа:

1. Ўзбек журналистларининг зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурлиги
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича тавсиялари
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши бўйича тавсиялар
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар

Асосий тушунчалар: касбий ахлок, зиддиятли вазият, журналист, стресс, Би-Би-Си, декларация.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»ги ЎзР қонуни.
<http://lex.uz/docs/9540>
2. «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги ЎзР қонуни. <http://www.lex.uz/docs/52268>
3. Ross Collins. *A Brief History of Photography and Photojournalism*. North Dakota State University, Fargo. 2012.
4. Тошпўлатова Н. Журналистларнинг халқаро ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012.
5. Сайдов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. –Т. : -2002.
6. Дўстмуҳамедов Х. Халқаро журналистикада гуманитар ҳуқуқ ва касб этикаси.-Т., 2011 й.
7. Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>

Ўзбекистон ОАВ ходимлари ҳам «қайноқ нуқта»лардан ахборот тайёрлашда куролли тўқнашувлар шароитида жамоатчиликка ахборот етказиб беришда амал қилиши мумкин бўлган халқаро гуманитар ҳукуқларни билиб қўйишлари зарар қилмайди. Ана шундай воқеалардан охиргиси 2010 йил июнь ойида қўшни Қирғизистонинг Ўш ва Ўзган вилоятларида бўлган воқеалардир. Унда иштирок этиш ва бу воқеалар билан боғлиқ ахборотларни ёритиш юзасидан жаҳон жамоатчилиги Ўзбекистон ОАВга нисбатан турли муносабатлар билдириб, қайсиdir маънода ахборот хуружини амалга оширдилар. Шунга қарамасдан бундай шароитда Ўзбекистоннинг ўз позицияси бор. Нега Ўзбекистон ОАВ воқеликни кеч, бунинг устига объектив ёритмаган, деган саволга Туркияning «Анадули» ахборот агентлигининг Ўрта Осиё ва Шимолий Афғонистон бўйича маҳсус мухбири Бахтиёр Абдукаримов шундай жавоб беради: «Икки қардош, қондош миллат ўртасида содир бўлган бу тўқнашувлар ёвуз кучлар томонидан маҳсус уюштирилган. Мақсад аниқ: у ҳам бўлса, икки миллат ўртасига нифоқ солиб, шу худудда барқарорликни издан чиқариш ва уруш бошлаш. Ўшда бўлган хунрезликларни кўзим билан кўрдим. Бу воқеалар қандай бўлса шудайлигича берилса, ахборотнинг кучи таъсирида Ўзбекистоннинг 28 миллион фуқароси Қирғизистонда бўларди ва ҳақиқий маънодаги қирғинбарот бошланарди. Мен бу мавзуни ёритищда Ўзбекистон позицияси тўғри деб ҳисоблайман».¹ Бундан ташқари «қайноқ нуқта»ларда, айниқса террорчилик ҳаракатлари содир этилган худудларда журналистларнинг иштироки баъзан ҳарбий ҳаракатларни амалга ошираётган ҳарбийлар учун ҳалақит бериши ҳам мумкин. Масалан, 2004 йилда Россиянинг «Норд-Ост» клубининг террорчилар томонидан қуршовга олиниши ва аҳолини гаровда ушлаб турилиши жараёнларини ёритган журналистларнинг эфирга узатган лавҳаларидан террорчилар ҳам ўз позицияларини кўриш имкониятига эга бўлганлар ва ҳаракатларини ўзгартирганлар. Шундан кейин

¹ Тошпўлатова Н. Журналистларнинг халқаро ҳукуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012. -Б.64

¹ Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳукуқ. –Т. : -2002, -Б.17

Россия Федерациясининг ўша пайтдаги Президенти Владимир Путин ҳарбий ҳаракатлар чоғида журналистларнинг иштирокларига нисбатан чекловлар тўғрисида қарор қабул қилди. Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» Қонунининг 20-моддасига мувофиқ, террорчиликка қарши операция ўтказилаётган зонада оммавий ахборот воситалари вакилларининг фаолияти жойлардаги террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбарлари билан ҳамкорликда амалга оширилиши белгиланган. Унга мувофиқ бундай ҳаракатлар чоғида журналистлар фақат хукуқни муҳофаза қилиш органлари ёки давлат хавфсизлик хизмати рухсат бергандагина жараёнларда иштирок этади.

Фавқулодда ҳодисаларда эса ҳали одамлар нима бўлганини англай олмаган бир пайтда журналистлар зўр кучга айланади. ОАВни таҳлил қилишда журналистлар билан боғлиқ бир қанча муаммоларни қўришимиз мумкин. Бу, энг аввало, вақтида ва тўғри ахборотни оммага етказмаслик билан изоҳланади. Баъзида эса журналист ҳис-туйғуларга берилиб кетиб, воқеа юзасидан ўз мулоҳазасини ҳам айтиб юборади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, «Журналистлар бўлаётган ҳодисаларни шахсий нуқтаи назарини аралаштирумасдан реал ёритиши, оддий ялангоч фактлар билан чекланиши даркор. Ахборот тез, холис, ҳаққоний, аниқ ва ким, нима, қачон, қаерда ва

ниманың учун саволларга жавоб берадиган тартибда етказилиши керак. Ахборотнинг тили содда, омма тушунадиган, қайтариқлар ва мужмал маъноли сўзлардан фойдаланилмаган, ахборот иложи борича қисқа ва лўнда бўлиши лозим. Журналистлар воқеанинг қийматини баҳолай олган ҳолда муҳим ва фактларга бой жихатларини етказишлари лозим. Журналист етказаётган ахборот аниқ, пухта ва муаммога қарши йўналтирилган бўлиши лозим. Журналистлар давлат ва жамият ўртасидаги дарвозабондир. Аввало, журналист етказаётган ахборот омма ўртасида ваҳимани қучайтирмаслиги лозим. Фавқулодда вазиятларда ОАВнинг вазифаси ахборотни вақтида ва тез суръатда етказиб беришдан иборат. Ўзбек журналистикасида фавқулодда вазиятларда ўз вақтида ҳаракат қила олмаслик сабабларини ўрганиб, қуидагича хulosса қилиш мумкин: биринчидан, аввал мана шундай ҳодисалар кам бўлганлиги учун бўлса ҳам, сир тутилганлиги оқибатида бундай вазиятларда журналистлар хусусан, ОАВ ходимлари қандай ҳаракат қилиши мезанизми ишлаб чиқилмаганлиги боиз ўзбек журналистлари бу вазиятда амалий тажрибага эга эмаслар. Иккинчидан, ОАВдаги техник жиҳозлар қисқа муддатларда ахборот узатиш талабига жавоб бермаслиги ва журналистларнинг техник билимларга эга эмаслиги бунга мисолдир. Учинчидан, интернет журналистикаси ривожланган бўлсада, матбуот ва ТВ, радио даражасида фаолият юрита олмаслиги ахборотларнинг сиқиқ ва талаб доирасида берилмаслиги ҳамда шов-шувли, олди-қочди маълумотларнинг берилиши интернет журналистикасига нисбатан ишончсизликни оширади.

Демак:

биринчидан, фавқулодда вазиятларда журналистлар фаолияти давомида ўз вазифаларини сидқидилдан бажаришлари ва ҳукуқий нормаларга асосланиб вазиятни ёритиши лозим;

иккинчидан, фавқулодда вазиятлар содир бўлишининг олдини олиш борасидаги чора-тадбирларни ОАВда кенгроқ ёритиши лозим;

учинчидан, журналист фавқулодда ҳолатларда сенсацияга айланиб кетиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатишда хушёрикни қўлдан бой бермаслиги керак;

тўртинчидан, фавқулодда вазиятлар юз берган ҳолатларда журналистларнинг воқеа содир бўлган жойлардан ахборот олиш хуқуки ва хуқукий масалаларни қонунчиликда қайта кўриб чиқиш керак;

бешинчидан, ҳарбий низоли ҳудудларда фаолият юритаётган журналистлар касбий ахлоқ меъёрларига риоя этишлари лозим².

Мамлакатда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар ОАВ томонидан мунозаралар юритиладиган минбар бўлса, иккинчи томондан омма учун ахборот манбаи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам журналист тўғри ахборот бериши, ҳақиқатни ёритиши даркор. Зоро, журналистнинг саъй-ҳаракати орқали аудиториянинг ОАВга нисбатан ишончи ошиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Бугун ахборотлашган жамиятда дунёнинг исталган бурчагида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар, сиёсий жараёнлар ҳақида исталган пайтда ахборотга эга бўлиш имконияти мавжуд. Бу имконият шунчалик чексизки, ундан кўз юмиб, ахборотни яширишнинг иложи йўқ. Бироқ бу имкониятлар хуқукий кафолатлансагина ўз қонуний кучига эга бўлади.

Рухиятшунослярнинг фикрича, ОАВ аудиторияси учун журналистларнинг қуидаги ҳаракатлари стрессни келтириб чиқаради³:

-инсоннинг энг оғир, жудоликни бошидан кечираётган пайтда олинган фото ва видеосурати;

-инсоннинг камситилишини кўрсатиш;

-қийноқлар, руҳий ва жисмоний азобларни ёритиш;

² Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.142

³ Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.144

- қурбоннинг қийналишига сабаб бўлган тажовузкорни(тажовузкорликни) тўлиқ ёки қисман ёқлаш;
- тажовузкорни (битта шахс ёки бир гурух шахслар) жазолаб бўлмаслигини баён этиш;
- жиноятчиларга сўз бериш.

Ахборотда қуидагилар бўлса, стресс ҳолатлар камаяди:

- муаммонинг конструктив ечимини кўрсатиш;
- аниқ ахлоқий меъёрларга риоя этиш;
- келажакка ишонч;
- воқеа қаҳрамонларини улуғлаш;
- универсал ва умуминсоний, миллий қадриятларни кўрсатиш ва ҳурмат қилиш. Айнан ана шу ёндашув орқали Иккинчи жаҳон уруши воқеалари ёритилган ва халқнинг ғалабага бўлган ишончи мустаҳкамланган эди.

Би-Би-Си ўз журналистлари учун зиддиятли вазиятларни ёритишда қуидаги ахлоқий меъёрларга амал қилишини тавсия этади:

- журналист ишончли ахборот ва қурбон, жабрланувчилар ҳолати бўйича масъулият ўртасидаги нозик мувозанатни ушламофи;
- журналист хавфни кучайтирмаслиги, террорчиларга ён босмаслиги;
- террорчилар ҳаракатининг қонунийлигини эътироф этмаслиги;
- таҳририятлар террорчилар ўз ҳаракатларига қонуний мақом беришлари учун ишлатадиган таянч тушунчаларни қўллашдан қочмофи;
- террорчилар ва улар билан боғлиқ инсонларни ижобий ракурсда ёритмаслик;
- яширин хавфсизлик тизимлари ҳарактерини очмаслик керак⁴.

⁴ «Российская газета», 5 ноября 2002, с. 4.

Журналист фаолияти принциплари декларациясида⁵ журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши юзасидан қуийдаги тавсиялар берилади:

- ўз аудиториясини қизиқтира оладиган тўлиқ ва аниқ ахборотни узатиш;
- зиддиятли ҳолатларда журналист ўзини ҳокимият ва бошқарув органлари билан бир қаторда кўрмаслик;
- расмий маълумотни ўзининг номидан бермаслик;
- ҳар бир маълумотни бир неча баробар текшириб кўриш;
- ўз материалида ахборот манбаларини иложи борича қўрсатиш;
- зиддиятли ҳолатларда журналист ҳукумат олдида ҳеч қандай масъулиятни бўйнига олмаслик;
- гаровга олинганлар фаолиятини ёритишда ҳуқуқ-тартибот ишларига ҳалақит бермаслик;
- террорчилар ва ҳукумат вакиллари ўртасида воситачи бўлмаслик.

Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиши бўйича журналистларга тавсиялар. Умумий қабул қилинган қонунларга кўра ҳар бир инсон жамоат жойларида бўлиш ҳуқуқига эга. Жамоат жойларига эса бир-бири билан эркин мулоқот қилувчи инсонларнинг бўлиши мумкин бўлган умумий фойдаланувчи бинолар, иншоотлар, худудлар, табиий обьектлар, майдонлар, жамоат транспортлари, парклар, стадионлар, кўчалар, кўп қаватли уйларнинг ҳовлилари, уйларнинг подъездлари, томошагоҳлар, пляжлар ва ҳоказолар киради. Жамоат жойларига режим муассасалари, назоратдаги обьектлар бўлган таълим, тиббий муассасалар кирмайди.

Оммавий тадбирлар, айниқса оммавий қаршилик акциялари хавф мавжуд бўлган жойлар бўлгани учун журналистлар ўзларининг ҳуқуқ ва

⁵ Освещение журналистами экстремальных ситуаций, под редакцией Г. Ю. Араповой.Москва. 2 012г.-с.134

мажбуриятларини билишлари лозим. *Демак, оммавий тадбирларни ёритишда журналистга қуидаги тавсияларни берши мумкин:*

1. Журналист ҳар қандай вазиятда ҳам жамоат жойларига бориши ва тасвирга тушириш ишларини амалга ошириши мумкин. Ахборотни олиш ва ахборот манбаларига бўлган чеклов фақатгина Ўзбекистон Республикасининг қонунлари билан амалга оширилади. Ҳеч қандай қонуности хужжати, корхона, ташкилот, муассаса раҳбарларининг буйруқлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддаси, «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддаси, «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасини инкор эта олмайди ва ноқонуний ҳисобланади;
2. Журналист ўз касбига доир фаолиятни амалга ошириш чоғида: ахборотни тўплаш, таҳлил этиш, таҳрир қилиш, тайёрлаш ва тарқатиш;... судларнинг очиқ мажлисларида, ҳарбий ҳаракатлар майдонларида, табиий оғат юз берган худудларда, оммавий тадбирларда ҳозир бўлиш хукуқларига эга; (*«Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 5-модда*).
3. Ҳеч ким журналистдан эълон қилинаётган хабарлар ёки материаллар олдиндан келишиб олинишини, шунингдек уларнинг матни ўзгартирилишини ёхуд уларнинг нашрдан бутунлай олиб ташланишини (эфирга берилмаслигини) талаб қилиш хукуқига эга эмас. (*«Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 4-модда*).
4. Журналист ахборот тўплаш ва текширув ўтказиш хукуқига эга. Журналист ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга, уларни давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахсларга ихтиёрий равишда тақдим этиши мумкин. Журналист текшируви даврида у қўлга киритган материаллар ва

хужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши мумкин эмас. («Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида”ги ЎзР қонуни, 9-модда).

5. Агарда журналист митингларда қатнашмоқчи бўлса, у ерга оддий фуқаро сифатидами ёки журналист сифатида бораяптими, шуни аниқ билиши зарур. Чунки журналист воқеани ёритиши мумкин (албатта, унинг ёнида гувоҳномаси бўлиши шарт), оддий фуқаро эса Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 244-моддасига биноан «Курол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилик қўрсатиш орқали содир этилган оммавий тартибсизликлар ташкил қилиш, шунингдек, оммавий тартибсизликларда фаол қатнашиш — ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади».

6. Йигилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиш шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎзР ЖК 217-модда. Йигилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириши, ўтказиш тартибини бузии)

7. Журналист касбий хуқукининг ҳар қандай бузилишлари (жамоат жойларида фото ва видеосуратга олишни тақиқлаш, таҳририят мол-мулкига зиён етказиш, жамоат жойларидан зўрлаб чиқариб юбориш, албатта визуал ва аудио далилларни талаб қиласи). Бундай ҳолатлар содир бўлганида албатта прокуратурага мурожаат этиб, журналистнинг касбий фаолиятини амалга оширишга қаршилик қўрсатиш бўйича жиноий иш очилишини талаб қилинг.

(«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиши түгрисида”ги ЎзР қонуни, 5-модда).

Савол ва топшириқлар

1. Ўзбек журналистлари зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурми? Нега?
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича қандай тавсиялари мавжуд?
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритишида тавсияларини санаб беринг.
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритишида журналист нималарга эътибор бермоғи лозим?